

К.І. Редченко, д.е.н., проф.
Львівська комерційна академія

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ

Розглянуто проблеми реалізації та покращання процесу обліку і контролю. Виявлено основні недоліки інформаційних систем обліку та контролю, що пов'язані з: 1) недостатнім рівнем довіри у двосторонніх відносинах між відповідальною стороною та користувачем; 2) недостатньою кваліфікацією однієї або двох сторін у згаданих вище двосторонніх відносинах; 3) несвоєчасністю подання інформації для прийняття стратегічних рішень; 4) обмеженнями, що накладають окремі принципи та елементи методу бухгалтерського обліку. Розроблено загальну модель корисності інформаційної системи, що дозволяє виявити резерви покращання якості облікової та контрольної-аналітичної інформації. В основу цієї моделі покладено положення, згідно з яким корисність інформаційної системи визначається якістю інформації, що наповнює цю систему, якістю самої системи та якістю сервісу, який система надає користувачам. Запропоновано шляхи формування модерної системи обліку і контролю, побудованої на концепції корисності та використанні сучасних інформаційних технологій. Ці шляхи передбачають диверсифікацію та інтелектуалізацію обліку, розвиток інтегрованих інформаційних систем управління підприємством, підвищення уваги до нематеріальних активів, поширення нових технологій надання впевненості з метою наближення обліку до реальних потреб менеджменту, власників та інших зацікавлених сторін, створення передумов для надання облікової інформації у режимі реального часу, а також у вигляді початкової аналітики та метаданих.

Ключові слова: інформаційні системи; корисність інформації; бухгалтерський облік; управлінський облік; контроль.

Актуальність дослідження. Визначальним фактором сучасного розвитку економіки та суспільства є феномен «інформаційної революції». Це поняття виникло як результат двох взаємопов'язаних процесів, що супроводжують цивілізаційний розвиток протягом багатьох років: зростаючий обсягів інформації, необхідної для забезпечення зростаючих потреб суспільства, вдосконалення технологій отримання, нагромадження та поширення інформації.

Облік та контроль не залишилися осторонь цих процесів. Протягом останнього десятиліття інформаційна революція та науково-

технічний прогрес зумовили нові концепції обробки та передачі інформації, такі як XBRL (розширена мова звітності бізнесу), RTA (облік в режимі реального часу), EDI (обмін електронними даними), «хмарні» технології тощо. Однак застосування цих технологій, формування нової парадигми облікових та контрольних-аналітичних систем зіштовхуються з численними бар'єрами. Деякі з них мають об'єктивний характер і зумовлюються нерівномірністю технологічного, економічного та соціально-комунікативного аспектів розвитку сучасного бізнесу, інші ж є суб'єктивними і пов'язані, насамперед, з усталеним сприйняттям традиційних способів отримання, обробки, подання та використання облікової інформації.

Виявлення причин, які зумовлюють недостатнє використання потенціалу інформаційних систем обліку і контролю та розробка заходів для збільшення їх корисності, є важливою і актуальною проблемою для наукового дослідження. Вирішення цієї проблеми дозволить подолати розрив очікувань користувачів щодо облікової та контрольної-аналітичної інформації, яка існує сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційна революція, початок якої припадає на 1970-ті рр., призвела до зародження нового типу економіки, що використовує інформацію та знання як основний виробничий ресурс. Така економіка отримала назву інформаційної економіки, а її парадигма була сформульована та науково обґрунтована такими відомими науковцями, як Д.Белл, Ю.А. Нисневич, Р.М. Ніжегородцев, М.Порат, Е.Тоффлер, Х.Юхіро та інші. Завдяки зусиллям цих вчених інформаційна економіка поступово знаходить своє місце у системі економічних наук, систематизує наукові здобутки та емпіричні знання, напрацьовує міждисциплінарні зв'язки, у тому числі з бухгалтерським обліком та контролем.

Головна ідея інформаційної економіки, що впливає з визначення, базується на використанні інформації як основного виробничого ресурсу. Відомий кібернетик Н.Вінер зауважував, що інформація використовується для позначення нематеріальної субстанції, яку ми отримуємо із зовнішнього світу у процесі нашого пристосування до нього та пристосування до нього наших почуттів [1, с. 31]. В.М. Березин уточнював, що інформація – це «зменшена або знята невизначеність внаслідок отримання повідомлення» [2, с. 56]. Проблему змісту та ролі інформації досліджували й інші вчені, такі як В.М. Глушков, Д.І. Дубровський, С.А. Дятлов, А.Прозоров, К.Шеннон.

Разом з тим, питання наукового визначення інформації залишається відкритим, особливо з погляду створюваної цінності. Якщо виходити з вчення Н.Вінера про інформацію як певну

нематеріальну субстанцію, що надходить до нас із зовнішнього світу, під нею можна розуміти отримані відомості, які ми вважаємо корисними або які можуть стати такими у майбутньому. Але при цьому невирішеними залишаються питання: 1) чому ці відомості є для нас корисними; 2) якими критеріями ми послуговуємося для визначення ступеня їх корисності.

Зазначені проблеми є актуальними для наукового обґрунтування корисності інформаційних систем управління підприємством та його ключових підсистем (планування, облік, аналіз, контроль). Існуючі сьогодні інформаційні системи часто зазнають критики через низький рівень співвідношення «корисність–витрати». Зокрема, дослідження П.А. Страссманна свідчить, що не існує явної кореляції між інвестиціями в інформаційні технології та прибутковістю підприємства [3, с. 18–19]. Цей висновок підтверджують й інші дослідники – Е. ван Вайцекер, Н.Карр, Д.Нортон, які вказують на існування численних бар'єрів на шляху впровадження інформаційних систем нового типу в бізнесі.

Не менш проблемним є впровадження інформаційних систем у сфері обліку та контролю. Це питання досліджували М.М. Бенько [4], О.М. Брадул [5], В.В. Євдокимов [6], С.В. Івахненко [7]; Ф.Ф. Бутинець [8], В.П. Завгородній [9], М.С. Пушкар та М.Г. Чумаченко [10], Б.Райан [11], А.М. Романов і Б.Ю. Одінцов [12] та інші вчені. У працях цих дослідників теоретично обґрунтована та доведена необхідність тісної інтеграції інформаційних, облікових та контрольних-аналітичних методик і технологій. Разом з тим, існує необхідність виявлення, формалізації та наукового обґрунтування інформаційних складових обліку і контролю з погляду створення цінності для зацікавлених сторін підприємства.

Метою статті є виявлення бар'єрів розвитку та визначення шляхів збільшення корисності інформаційних систем обліку і контролю в умовах становлення інформаційної економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Логіка побудови інформаційних систем управління підприємством передбачає регулярне збирання відомостей про господарські факти та події, які часто виявляються недостатніми, надлишковими чи несвоєчасними (застарілими). Такі відомості фіксуються у середовищі інформаційної системи у вигляді певним чином структурованих даних, які (за потреби) видобуваються за допомогою спеціально сформульованих запитів.

Сутність цієї технології добре ілюструє бухгалтерський облік: дані про господарські факти і явища структуруються у системі рахунків,

відповідним чином обробляються, групуються та подаються для прийняття рішень користувачам.

Ця інформаційна технологія функціонувала ще за часів Л.Пачолі, коли записи здійснювалися у бухгалтерські книги з телячої шкіри, і продовжує функціонувати зараз, в умовах поширення комп'ютерної техніки та глобальних комп'ютерних мереж. Вона розвивається та модифікується, а облік поступово прогресує, задовольняючи нові інформаційні потреби користувачів. Разом з тим, зберігається помітний розрив очікувань між можливостями обліку та інтересами його користувачів, який значною мірою зумовлюється міждисциплінарним розривом між обліком та інформатикою. Це, зокрема, відображається через недосконалість архітектури облікових і контрольно-аналітичних систем, під час створення яких не завжди враховуються положення теорії інформації та сучасні принципи створення інформаційних систем.

Теорія інформації, започаткована у середині ХХ ст. відомим математиком К.Шенноном, розмежовує такі поняття, як дані та інформація. Що стосується даних, то це – певні відомості (повідомлення), які не мають визначеного користувача і, відповідно, не мають споживчої вартості. Перетворення даних в інформацію відбувається тоді, коли вони знаходять свого адресата, а корисність інформаційного ресурсу прямо пов'язана з тим, для кого, з якою метою і як його використовують. Таким чином проявляється соціальна функція інформації, пов'язана з діяльністю різних суспільних груп, інституцій чи окремих осіб.

Важливо зазначити, що інформація як нематеріальна субстанція, не може існувати у часі та просторі відірвано від матеріальної складової. Відповідно, сукупність матеріальних та нематеріальних елементів, об'єднаних з метою зменшення чи зняття невизначеності для певних користувачів, утворює собою інформаційну систему, корисність якої визначається:

- 1) якістю інформації, що наповнює цю систему;
- 2) якістю самої системи;
- 3) якістю сервісу, який система надає користувачам.

Наведені вище чинники ми включили у загальну модель корисності інформаційної системи (рис. 1).

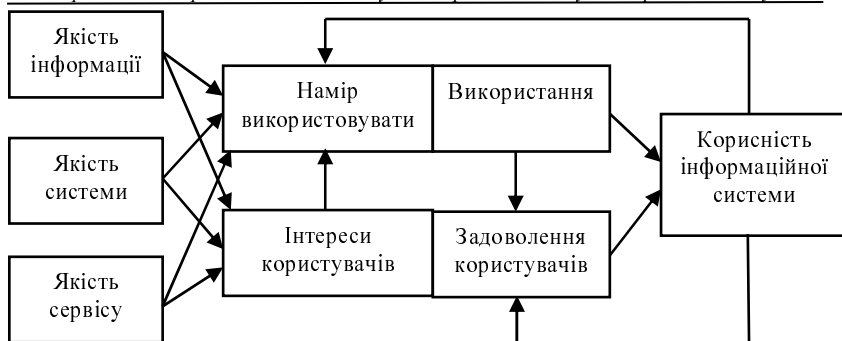

Рис. 1. Загальна модель корисності інформаційної системи

Якість інформації у цій моделі характеризується наявністю важливих для користувачів ознак, що характеризують інформацію, подану у вигляді звітів, екранних форм, веб-сторінок тощо. Прикладами таких ознак є: доречність, зрозумілість, точність, лаконічність, повнота, несуперечливість, своєчасність, зручність використання та інші.

Якість системи можна оцінити через призму характеристик самої інформаційної системи – простоту використання, гнучкість, надійність, швидкість навчання, час отримання відгуку на запит, ергономічність інтерфейсу тощо.

Якість сервісу відображає рівень підтримки, яку користувачі отримують від відділу інформаційних технологій підприємства чи зовнішньої ІТ-служби. Прикладами критеріїв оцінювання персоналу ІТ є оперативність, пунктуальність, компетентність, емпатія.

Ці чинники прямо впливають на інтереси користувачів та їх наміри використовувати функціонал інформаційної системи. Далі, отримавши досвід користування системою та оцінивши її корисність для себе, зацікавлені сторони надають зворотній зв'язок, тісно пов'язаний з рівнем їх задоволення системою та намірами її використання у подальшому.

Корисність інформаційних систем управління підприємством значною мірою базується на усвідомленні стратегічного контексту облікової та контрольно-аналітичної інформації. Професори М.С. Пушкар та М.Г. Чумаченко у своїй монографії «Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація» (2011 р.) стверджують, що метою обліку є «проекування системи, здатної генерувати

інформацію, яка стає стратегічним ресурсом в постіндустріальному суспільстві» [10, с. 7].

Ми цілком погоджуємося з цією думкою. Кінцевий продукт обліку, тобто певним чином систематизована та структурована інформація, «споживається» особами, відповідальними за функціонування підприємства, і має, безумовно, стратегічний характер з погляду впливу на його майбутнє. Крім того, облік (за допомогою методу моделювання) трансформує господарський процес у процес інформаційний, дозволяючи особам, що ухвалюють рішення, керувати господарським процесом або впливати на нього. Разом з тим, традиційний бухгалтерський облік не здатний повністю задовольнити інформаційні потреби різних груп користувачів, оскільки цінність його інформації, яка подається безпосередньо особам, які приймають рішення, є «неповною». Це означає, що зменшити невизначеність до рівня, достатнього для прийняття рішень в умовах ринку та широкого застосування інформаційних технологій, бухгалтерський облік вже не може.

Причини, які зумовлюють подібну ситуацію, можна поділити на чотири групи:

1) пов'язані з недостатнім рівнем довіри у двосторонніх відносинах між відповідальною стороною та користувачем, що виникають у процесі підготовки облікової інформації;

2) пов'язані з недостатньою кваліфікацією однієї або двох сторін у згаданих вище двосторонніх відносинах (це призводить до неможливості безпосереднього використання облікової інформації для прийняття рішень);

3) пов'язані з часом подання інформації (бухгалтерський облік має ретроспективний характер, що негативно впливає на планування та прийняття стратегічних рішень);

4) пов'язані з обмеженнями, які накладають принципи та елементи методу бухгалтерського обліку (наприклад, не вся інформація, потрібна для прийняття рішень, може бути відображена на рахунках обліку за допомогою єдиного грошового вимірника).

Причини, пов'язані з браком довіри у відносинах відповідальної сторони та користувача, пояснюються тим, що підприємство утворюється за принципом «управління чужими грошима» (наймані менеджери беруть відповідальність за управління грошима власників та інвесторів). Таким чином, на підприємстві існують передумови для потенційного конфлікту між власниками грошей та особами, які ними керують. Процес ведення бухгалтерського обліку та підготовки фінансової звітності контролюються, насамперед, менеджерами, які

можуть переслідувати власні інтереси та штучно «покращувати» фінансовий стан та фінансові результати підприємства.

Друга причина дисфункції бухгалтерського обліку як інформаційної системи полягає у тому, що знання предметної області та компетенції відповідальної сторони, яка забезпечує ведення обліку та підготовку фінансової звітності, часто не відповідають знанням та компетенціям користувачів. Для того, щоб грамотно «прочитати» фінансову звітність, користувач має бути добре обізнаним у багатьох економічних дисциплінах, враховуючи фінанси, бухгалтерський облік, економічний аналіз тощо. Крім того, об'єктивні та суб'єктивні обмеження щодо розкриття інформації у фінансовій звітності створюють додаткові проблеми для користувачів, добре не знайомих з діяльністю підприємства.

Третя група причин пов'язана, по-перше, з історичністю бухгалтерської інформації, а, по-друге, з тими недоліками в організації облікового процесу, що призводять до несвоечасного введення даних в інформаційну систему підприємства та затримок у закритті відповідного звітного періоду. Користувачі, які приймають стратегічні рішення, пов'язані з розробкою планів на майбутній період, не завжди оперативно можуть отримати інформацію за період, що закінчився. Тому важливим чинником удосконалення інформаційних систем обліку і контролю є організація так званого «швидкого» закриття періоду. Це означає, що бухгалтерські реєстри закриваються не пізніше, ніж на третій–п'ятий календарний день після закінчення звітного періоду, а комплект фінансової звітності подається на підпис керівнику щонайпізніше на десятий день. Наше дослідження діяльності вітчизняних підприємств показує, що така практика зустрічається нечасто.

Четверта група причин, що призводять до зниження цінності інформації бухгалтерського обліку та звітності, пов'язана з принципами та специфікою методу бухгалтерського обліку.

Переваги бухгалтерського обліку як інформаційної системи (обов'язкове документування як основа облікової реєстрації, система рахунків, подвійний запис, застосування грошового вимірника, дотримання хронології відображення господарських фактів та ін.) одночасно є його обмеженнями. Зокрема, у бухгалтерському обліку не відображається інформація про майбутні або ймовірні господарські факти; відомості, які мають нефінансовий, описовий характер; зовнішня щодо підприємства інформація (конкурентне середовище, показники інших підприємств галузі, наявні на ринку технологій тощо).

Крім того, весь процес бухгалтерського обліку орієнтований на виконання численних формальних вимог, пов'язаних з підготовкою та поданням фінансової звітності. Ці вимоги мають законодавчий та фіскальний характер, або диктуються міжнародними і національними стандартами обліку.

Разом з тим, архітектура фінансової звітності, яка використовується сьогодні, існує без принципових змін вже декілька десятиліть. Більше того, ця архітектура (структура балансу, звіту про фінансові результати та інших фінансових звітів) більшою мірою розрахована на задоволення потреб інвесторів та біржових аналітиків, ніж на задоволення потреб менеджменту підприємства.

Тому, спочатку за кордоном, а в останні роки і в Україні, облік поділяють на фінансовий та управлінський, а у межах останнього (з 1990-х рр.) виділяють ще й стратегічний управлінський облік.

Управлінський облік є результатом розвитку обліку як інформаційної системи. Ми вважаємо, що наукова дискусія навколо назви управлінського обліку, що відбувалася протягом минулих років в Україні, мала дещо надуманий характер. Деякі вчені, відштовхуючись від слова «управлінський», зробили припущення про його нібито «монопольне» становище у наданні інформації для прийняття управлінських рішень.

Насправді ж управлінський облік лише доповнює бухгалтерський (фінансовий) облік у тій частині, у якій останній інформацію не систематизує та не подає. Наприклад, управлінський облік використовує більш широкі підходи до групування та класифікації витрат; групує витрати і доходи за центрами відповідальності; подає показники рентабельності у більш зручних для прийняття управлінських рішень розрізах (рентабельність виконання окремих замовлень, рентабельність товарів, клієнтів, працівників тощо).

Тому поява управлінського обліку не означає, що від бухгалтерського обліку штучно відривається будь-яка його складова частина або його роль певним чином применшується. Це є лише свідченням того, що сучасна система бухгалтерського обліку та його концепція вимагають перегляду і модернізації, а також «насичення» новітніми технологіями, що б дозволили збільшити його точність, оперативність та корисність для осіб, які приймають рішення.

Висновки. Формування модерної системи обліку і контролю, яка б відповідала вимогам часу та критеріям корисності, потребує здійснення низки важливих кроків, серед яких варто виділити такі:

- розвиток методології бухгалтерського обліку відповідно до потреб інформаційної економіки та міжнародних інтеграційних процесів;
- відмова від фіскальної спрямованості бухгалтерського обліку та його переорієнтування на потреби управління бізнесом і залучення інвестицій;
- системний розвиток інтегрованих інформаційних систем управління підприємством (ІСУП), здатних забезпечити паралельне ведення різних видів обліку на основі сучасних технологій структурування, збереження, передачі та використання даних;
- диверсифікація обліку за принципом «різна інформація для різних цілей та різних користувачів»;
- інтелектуалізація обліку та здійснення роботи у режимі реального часу для забезпечення користувачів оперативною інформацією більш глибокого рівня аналітичного опрацювання;
- перегляд структури цінності, що створюється, з урахуванням зростаючої ролі нематеріальних активів;
- поширення нових технологій надання впевненості з метою наближення обліку до реальних потреб менеджменту, власників та інших зацікавлених сторін;
- збільшення цінності інформації, що подається у звітності підприємства, за рахунок її аналітичної обробки, підтвердження та контролю достовірності з використанням сучасних експертних технологій.

Крім того, інформаційні системи обліку і контролю мають володіти здатністю продукувати контрольні та експертно-аналітичні результати з частотою, що наближається до безперервного потоку. Хоча релевантні події (з погляду стратегії розвитку підприємства) не обов'язково відбуваються щодня, але у разі їх настання менеджмент повинен мати не лише прямий та оперативний доступ до інформації про ці події, але й можливість оперативного отримання запевнення від аудиторів або експертного висновку. Для цього інформаційна система обліку і контролю повинна бути готовою не лише надавати інформацію у режимі реального часу, але й подавати її у вигляді початкової аналітики та метаданих, що полегшуватиме пошук та видобування потрібних відомостей з великих масивів даних. Такий підхід створить передумови для своєчасного та найбільш повного забезпечення зовнішніх і внутрішніх користувачів релевантною обліковою та контролью-аналітичною інформацією.

Список використаної літератури:

1. *Винер Н.* Кибернетика / *Н.Винер.* – М. : Советское радио, 1968. – 344 с.
2. *Березин В.М.* Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия / *В.М. Березин.* – М. : РИП-холдинг, 2003. – 174 с.
3. *Strassmann P.A.* How E-Business Affects Knowledge Capital. Oligopsonies in B2B exchanges are likely to inhibit corporate gains in knowledge / *P.A. Strassmann* // *Knowledge Management.* – 2000. – № 11. – Р. 18–19.
4. *Бенько М.М.* Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку : монографія / *М.М. Бенько.* – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 336 с.
5. *Брадул О.М.* Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту корпорацій : монографія / *О.М. Брадул.* – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 356 с.
6. *Євдокимов В.В.* Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку : монографія / *В.В. Євдокимов.* – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 516 с.
7. *Івахненко С.В.* Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції : монографія / *С.В. Івахненко.* – Житомир : Рута, 2010. – 432 с.
8. Інформаційні системи і технології в обліку : підручник / *Ф.Ф. Бутинець, Т.В. Давидюк, В.В. Євдокимов, С.Ф. Легенчук* ; за ред. *Ф.Ф. Бутинця.* – 3-тє вид., прероб. і доп. – Житомир : Рута, 2007. – 468 с.
9. *Завгородній В.П.* Автоматизація бухгалтерського обліку, контролю, аналізу та аудиту / *В.П. Завгородній.* – К. : А.С.К., 1998. – 768 с.
10. *Пушкар М.С.* Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація : монографія / *М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко.* – Тернопіль : Карт-бланш, 2011. – 336 с.
11. *Райан Б.* Стратегический учет для руководителя / *Б.Райан* ; пер. с англ. ; под ред. *В.А. Микрюкова.* – М. : Аудит, 1998. – 616 с.
12. *Романов А.Н.* Автоматизация аудита / *А.Н. Романов, Б.Е. Одинцов.* – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 336 с.

РЕДЧЕНКО Костянтин Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аудиту Львівської комерційної академії.

Наукові інтереси:

- теорія і практика аудиту;
- внутрішній контроль та корпоративна звітність;
- управлінський облік та сучасні інструменти вимірювання результативності бізнесу;
- історія бухгалтерського обліку та аудиту.

Тел.: (067)672-09-24.

E-mail: redchenko@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2014.